

Kultura

a rozvoj společenského vědomí

MILOSLAV BRŮŽEK

Filozofická fakulta UK, Praha

Velké přeměny provázející průběh socialistické kulturní revoluce upoutávají v posledních letech pozornost marxistických teoretiků. Všestranný a harmonický rozvoj osobnosti, formování nového způsobu života — to jsou velmi závažné požadavky nastolené praxí výstavby rozvinuté socialistické společnosti. Mohou být splněny pouze uvědomělou, tvořivou prací miliónů lidí. Proto v současné etapě vzrůstá aktivní úloha subjektu, socialistického vědomí jednotlivců, dělnické třídy, celé společnosti. Rozvíjí a formuje se nikoli jako mechanický odraz ekonomických a politických přeměn, ale aktivním působením ideologické, kulturně výchovné a vzdělávací činnosti.

Řízení a ovlivňování tohoto procesu je nezbytnou podmínkou úspěchů a neobejde se bez teoretického osvětlení základních vztahů, obsahu a metod formování socialistického vědomí. Důležitost této problematiky je zvýrazněna jejím zařazením do *Jednotného programu rozvoje společenských věd po XV. sjezdu KSČ* a předpokládaným začleněním do státního plánu vědeckého výzkumu na léta 1981—85.

Společenské vědomí a duchovní svět socialismu

Jedním z rozhodujících a nezastupitelných prostředků ovlivňování a formování socialistického společenského vědomí, duchovního světa socialistické společnosti se stává socialistická kultura. Aby však sama mohla plnit aktivně tento úkol, neobejde se — stejně jako všechny ostatní vědy ovlivňující rozvoj společenského vědomí — bez osvětlení nejobecnějších zákonitostí jeho vývoje a proměn. Teoretickým základem osvětlujícím vztah kultury a společenského vědomí je vědecký světový názor, marxismus-leninismus. Obsah společenského vědomí byl často zužován pouze na vědomí společenských vztahů. Ve své podstatě je mnohem širší, zahrnuje i vztah ke skutečnosti přírody. Lidská činnost přetvářející přírodu vyvolává rovněž odpovídající duševní procesy, nejvýrazněji se projevující v rozvoji přírodních a technických věd. Uvedená okolnost vystupuje zřetelně v období vědeckotechnické revoluce, vyvolávající silný tlak na růst vzdělání každého jednotlivce v souvislosti s přenášením nových vědeckých poznatků do výrobního procesu. K. Marx posuzuje v takovém širším kontextu vědomí jako vědomé bytí: „Z určité formy materiální výroby vyplývá za prvé určité členění společnosti a za druhé určitý vztah lidí k přírodě. Obojí určuje státní řízení společnosti a její duševní svět. Tedy i ráz její duševní výroby.“ [Marx 1956 : 241]

Společenské vědomí jako vědomí subjektu — skupiny, třídy, národa, společnosti — se rozvíjí v procesu společenského osvojování světa, směřujícího k přeměně přírody i společnosti. Obsahuje tyto aspekty: poznání skutečnosti, tj. přírodního a společenského bytí (poznávací aspekt), sebepoznání subjektu, jeho sebeuvědomění na základě zhodnocení místa ve společenském bytí (hodnotící

aspekt), z toho vyplývající seberealizaci formou tvořivé revoluční činnosti, směřující k přeměně společenského i přírodního bytí a tím i k dalšímu rozvoji společenského vědomí (tvořivý aspekt).

Za objekt je v tomto případě nutno pokládat tu část objektivní reality, která je rozvojem subjektu, společnosti, třídy postupně osvojována, poznávána a přetvářena.

Společenský subjekt je sám součástí materiálního světa. Jedině tak vstupuje do určitých vztahů k světu i k ostatním subjektům, třídám a skupinám. Vyznačuje se určitými konkrétními rysy, schopností odrážet na základě zájmů materiální podmínky, formovat třídní uvědomění, vytvářet společenské vědomí.

Třídní struktura společnosti, antagonismus ekonomických a politických vztahů se promítá i do společenského vědomí. Společenské vědomí je určováno materiálním postavením lidí, jejich vztahem ke skutečnosti, ovlivňujícím jejich zájmy, představy, názory, city. Ty mohou být u jednotlivých individuí velmi různorodé, avšak postavení ve společenské výrobě, vztah k výrobním prostředkům a způsob zapojení ve výrobním procesu nutně vedou k základním shodným přístupům v hodnocení skutečnosti a z toho vyplývajícím názorům. Ve společenském vědomí proto působí protikladné názory jednotlivých tříd a skupin. Z naznačených vazeb a vztahů vyplývá, že společenské vědomí je vždy odrazem konkrétně historicky vymezeného společenského bytí. Je určováno existujícími společenskými vztahy. Rozvíjí se proto uvnitř jedné společenské formace. Růstem uvědomění pokrokových tříd vzrůstá odpor proti snahám konzervativních, reakčních sil zamezit působení progresivních myšlenek.

Socialismus odstraněním třídního antagonismu vytvořil zcela nové podmínky pro rozvoj společenského vědomí. Společenské vlastnictví výrobních prostředků je základem vzájemné spolupráce třídy dělníků, rolníků a pracujících inteligence. Neexistují proto důvody ke vzniku třídního antagonismu ve společenském vědomí. Přesto však se ještě po dlouhé období setkáváme s přežitky starých názorů a postojů, s náboženským světovým názorem, s působením cizí ideologie povzbuzovaným ze zahraničí. Sovětští vědci, snažící se analyzovat proces utváření socialistického a komunistického vědomí společnosti v nových podmínkách, hovoří o formování duchovního světa socialistické společnosti. Postihují tak kvalitativní odlišnost od společenského vědomí, v němž působí protikladné názory, stále ještě se ve společnosti projevující.

Duchovní svět socialistické společnosti je odrazem vznikající a rozvíjející se morálně politické jednoty lidu. Nové postoje a vztahy lidí, formující se v procesu budování materiální základny nové společnosti, prvky nového vztahu k práci, rozvoj socialistických vztahů se projevují v rozvoji každého jednotlivce. Ovlivňují jeho vědomí, které v jednotě znalostí, uvědomělosti a tvůrčí aktivity působí pozitivně na formování všestranně rozvinuté socialistické osobnosti. V tomto vývoji jsou postupně překonávány i existující rozdíly, vyplývající z ještě stále různého společenského postavení ve výrobě a v životě společnosti. Jsou důsledkem dosud nepřekonaných rozdílů mezi duševní a tělesnou prací, mezi městem a venkovem. Jejich odstraňováním se upevňuje a rozvíjí materiální bytí i duchovní život socialismu. C. A. Stěpaňan, srovnávající vztah pojmů společenské vědomí a duchovní svět, dochází k závěru, že společenské vědomí je pojem mnohem širší. „Podle našeho názoru duchovní život je aktivním vyjádřením těch podstatných stránek společenského vědomí, které hrají progresivní úlohu v postupujícím vývoji společnosti.“ [Duchovnyj mir 1977 : 21]

Ve výchovném působení hrají velkou úlohu různé „mezičlánky“, které ve formě sociálních skupin a kolektivů vstupují mezi společenské vědomí a vědomí

individuální. Vědomí osobnosti se formuje pod vlivem kolektivního vědomí. Prostřednictvím kolektivu se utváří vztah ke společnosti, formují se zájmy, city, postoje, jednání i chování.

Teoretické osvětlení těchto otázek má nesporně velký význam pro praktické formování a zabezpečení rozvoje duchovního života socialistické společnosti kulturní politikou strany a státu. Podíl duchovní kultury v tomto úsilí je nezastupitelný a mimo ni se nedá uskutečnit. Zbývá tedy objasnit vzájemný vztah duchovní kultury a společenského vědomí. *Duchovní kultura zahrnuje jednak oblast společenského vědomí — ideje, názory dané epochy jako odraz společenského bytí — a jednak jejich ztělesnění, realizaci v určitých produktech, hodnotách současných i minulých etap společenského vývoje.*

V tomto smyslu A. K. Uledov velmi správně poznamenává: „Pochopit projev a ztělesnění společenského vědomí je možno pouze prostřednictvím analýzy kultury. Kultura je tou sférou společenského života, kde na sebe vzájemně působí bytí a vědomí... V produktech kultury se objektivizuje materiální a duchovní činnost lidí, jejich vědomí. A v jejich různých sférách pak nalézá své vyjádření společenské vědomí.“ [Uledov 1973 : 72]

V sovětské vysokoškolské učebnici *Základy marxisticko-leninské teorie kultury* je společenské vědomí charakterizováno jako „souhrn různých představ, idejí, teorií, učení vytvářejících duchovní bohatství společnosti, předmětnou formu existence duchovní kultury“. Společenské vědomí v tomto případě vystupuje jako subjektivní forma duchovní kultury (u individua jako osobnostní forma), hodnoty pak jako objektivní, realizovaná forma společenského vědomí, jako zpředmětnělý výsledek duchovní produkce.

Ideologie ve struktuře společenského vědomí a kultury

Překonání zúženého pojetí vydávajícího společenské vědomí za odraz výrobních vztahů, tj. za ideologii, neznamená popření významu ideologie ve vývoji společenského vědomí. Naopak, umožňuje pochopit významné místo, které ideologie ve struktuře společenského vědomí zaujímá a objasnit tak rovněž jeho charakter a místo ve vývoji společnosti a kultury.

Ve vědomí je nutno rozlišovat poznávací a hodnotící stránku, které jsou velmi úzce spjaté a v procesu lidského osvojování světa se vzájemně prolínají. Člověk nepoznává svět, jeho vlastnosti, kvality, vztahy pouze jak existují „o sobě“, ale vyjadřuje současně svůj vztah k věcem a jevům, zkoumá jaký svět je „pro nás“. Bez tohoto hodnocení, určování významu předmětů a jevů pro subjekt je nemožná lidská přetvářející činnost, stejně jako bez poznání objektivních vlastností je nemožné jejich hodnocení.

Chápeme-li vědomí z hlediska těchto dvou aspektů, nutno mít na paměti, že tvoří vždy jednotu — společenské vědomí. Z hlediska vědy o kultuře je třeba respektovat ve struktuře společenského vědomí rovněž strukturu lidského osvojování světa subjektem, umožňující vyvodit z tohoto přístupu i další závěry. Vždyť vědomí svět nejen odráží, ale též tvoří. V duchovní produkci, na úrovni teoretického vědomí jsou produkovány duchovní hodnoty.

Odrážejí se v nich obě stránky lidského vztahu ke skutečnosti, kterou člověk nejen poznává, ale má k ní určitý vztah, podmíněný společensky třídně. Pokud tvůrce hájí zájmy pokrokových tříd majících zájem na pravdivém poznání světa a využití poznatků k rozvoji výrobních sil či ke zdokonalení společnosti,

nemůže být rozpor mezi ideologickým a poznávacím aspektem ve vývoji vědomí. Tento vztah je vodítkem pro pochopení stranickosti kultury a umění.

Společenské vědomí je možno zkoumat rovněž podle úrovně, hloubky a šíře zobecnění. *Běžné vědomí vystupuje jako nižší stupeň společenského vědomí, teoretické vědomí jako vyšší.*

Běžné vědomí je souhrn představ, zvyklostí, citů, vkusu, znalostí, tradic a přežitků, přičemž na základě sociální zkušenosti může obsahovat i hlubší pravdy. Nevyjadřuje je však plně v syntetizované podobě a ne vždy postihuje podstatné vztahy odrážející hloubku objektu.

Teoretické vědomí představuje vyšší úroveň společenského vědomí, postihuje hlubší podstatu jevů. Odhaluje jejich vzájemné spojení, proniká za jejich vnější stránku, využívá prostředků abstraktního myšlení. Postihuje proto podstatné stránky a funkce objektu, vztahy, které běžnému vědomí zůstávají skryty pod povrchem jevů.

Tyto dvě roviny jsou charakteristické jak pro vědomí poznávací, tak pro vědomí hodnotící a řekli jsme, že jsou v jednotě.

Nižší, tj. běžnou úroveň poznávacího vědomí je *empirické vědomí*. Vychází především ze zkušenosti, která nedosahuje úrovně vědeckých, teoreticky zobecněných zkušeností. Zůstává na úrovni poznání vnějších jevových stránek, neobjasňuje podstatu jevů a procesů. Kromě pravdivých poznatků obsahuje často omyly vyplývající ze zjednodušeného a povrchního zkoumání a posuzování skutečnosti. Dá se proto snadno zneužívat v masové propagandě působící prostřednictvím faktů vytrhávaných ze vztahů a souvislostí. „Malé pravdy“, izolované od vnitřních vazeb a souvislostí, od celkových proměn zkoumaného jevu a zákonitostí pohybu skutečnosti, mohou být osvětlovány na základě vnějších znaků zcela v rozporu s pravdivým poznáním skutečnosti. Je velmi snadné apelovat na „přirozený rozum“, objektivní hodnocení, účelné posouzení. Náhodné bývá zaměňováno za zákonité, jevové stránky se vydávají za podstatu, zvláštní se prohlašuje za obecné. Spekuluje se s neznalostí a nepochopením zákonitostí společenského procesu. V empirickém vědomí se odrážejí bezprostřední zájmy.

Analýza úrovně empirického vědomí umožňuje manipulaci se společenským vědomím a jeho zneužití k vytváření žádoucích iluzí. Poznání skutečnosti na základě poznání a pochopení objektivních zákonitostí pohybu skutečnosti je předpokladem pro to, aby se pracující vymanili z područí názorů zdánlivě se dovolávajících praxe, skutečnosti, či dokonce každodenních zájmů.

Vědecké nazírání jako teoretická úroveň poznávacího vědomí souvisí s empirickým vědomím, vychází z něho. Analýzou a zobecněním empirických zkušeností vznikají vědecké teorie, které jsou systémem vědeckých znalostí ověřených praxí. Nejsou to znalosti jednotlivých vytržených stránek a jevů, ale znalosti odhalující základní vztahy, podstatu jevů a tím objasňující zákonitý proces vývoje skutečnosti. Věda jako součást společenského vědomí nevyrůstá jen z výrobních vztahů, ale také ze vztahu k přírodě, z rozvoje výrobních sil, ze vztahu ke společnosti. Smyslem vědecké činnosti je objevování, poznání pravdy, která může, ale také nemusí být v souladu se zájmy různých tříd. Pokud tyto třídy hrají pokrokovou úlohu, pak jejich teoretici mohou využít výsledků vědy ve prospěch třídních, společensky pokrokových myšlenek. V opačném případě je možno výsledky vědeckého poznání zneužít konzervativními a reakčními společenskými silami proti pokrokovým přeměnám společnosti a k upevňování třídní nadvlády. Kritériem hodnoty vědeckých poznatků však zůstává pravda a nikoli obhajování zájmů tříd. Zájmy mohou být pouze v sou-

ladu nebo v rozporu s pravdivým poznáním skutečnosti. Proto jediné marxismus je vědou, která vyjadřuje zájmy dělnické třídy.

Specifickým rysem vědeckého poznání je jeho rozhodující podíl na společenském pokroku. V rozvoji výrobních sil, který je podmíněn rozvojem vědy, se projevuje stupeň ovládnutí přírodních sil člověkem a společností. V rozvoji výrobních vztahů, utvářených na vědeckém základě, se projevuje stupeň ovládnutí lidské podstaty.

Hodnotové vědomí má na své nižší úrovni podobu *společenské psychologie*. Každé hodnocení je provázeno city a emocemi vycházejícími ze zájmů a potřeb společensky determinovaných. Emoce provázející lidskou činnost mohou výrazně působit na ideologické nazírání. Za určitých podmínek se mohou stát *negativním faktorem ovlivňujícím* společenské postoje lidí. V určitých krizových, společensky vypjatých a zátěžových situacích je možné prostřednictvím emocí vyvolávat hysterie, vášněmi a náladami manipulovat velké skupiny lidí, zatlačit do pozadí názory, které v důsledku předcházejícího ideového působení a výchovy již ve vědomí převládaly.

Nelze však přehlédnout možnost pozitivního působení emocí podporujících ztotožňování vnitřního přesvědčení s celospolečenskými potřebami a zájmy.

Dobrá znalost společenské psychologie umožňuje přiblížit se k subjektu, k jednotlivci i třídě zevnitřku, a tak ovlivňovat v pozitivním či v negativním smyslu jejich ideologii. Nepřátelská propaganda využívá nálad, zklamání, nejistot a nespokojenosti určitých skupin k formování vnitřní opozice.

Ideologické vědomí je vyšší úrovní hodnotícího vědomí, má axiologickou podstatu. Je vyjádřením poznatků o skutečnosti z pozic určitých sociálních skupin. Tento třídní charakter však podmiňuje současně i úroveň pravdivosti, objektivitu poznatků podle vztahu té či oné třídy ke skutečnosti. Ideologie vychází rovněž z určitých zkušeností a znalostí, avšak na rozdíl od poznávacího vědomí, zkoumajícího svět o sobě, ideologické vědomí svět zkoumá pohledem třídních potřeb a zájmů.

Tím si subjekt uvědomuje své místo a postavení ve společenských vztazích a současně se formuje jeho sebevědomí. Lidský vztah ke skutečnosti, vytvářející se na základě postavení lidí ve výrobě, je základem rozdílného obsahu vědomí, projevujícího se v uspořádané soustavě politických, právních, mravních, estetických, filozofických, náboženských a jiných idejí a teorií. Je základem *třídnosti kultury*.

V souladu se společenským postavením tříd i jejich úlohou ve společenském vývoji vyjadřuje ideologie představy, které jsou buď v souladu, nebo v rozporu se zákonitostmi objektivního procesu společenského vývoje. Poznání sociální reality a pochopení jejich zákonitostí nezbytně vede progresivní síly ke snaze o změnu skutečnosti, kterou lze provést jen ve spojení s pokrokovou třídou. Tento závěr se promítá logicky *do stranickosti umění a kultury*.

Na základě vztahu subjektu ke skutečnosti se utváří ve vědomí soubor hodnot obsahujících základní kritéria poznání skutečnosti, jevů, vztahů a postojů. Jestliže kritériem pravdy v poznávacím vědomí je společenská praxe, ověřující a potvrzující totožnost vědomí se skutečností, pak v ideologickém vědomí je kritériem prospěch subjektu – třídy, ověřený sociálním zobecněním. Základní hodnoty dobra a zla v etickém vědomí, krásy a ošklivosti v estetickém vědomí, pokroku a reakce v politickém vědomí mají vždy třídní charakter.

Ideologické vědomí třídy nejenže vytváří hodnotový systém, ale snaží se jej všemi prostředky prosazovat do vědomí ostatních tříd, narušovat hodnoty

vytvořené jinou ideologií. Dochází k ostrému zápasu, ke střetávání ideologií, které zasahuje duchovní kulturu. Ideologie jako třídní odraz skutečnosti postupuje všechny oblasti vědomí a proměňuje je v arénu třídního boje.

V marxistickém myšlení byly překonány názory ztotožňující společenské vědomí s ideologií. Byl objasněn její obsah jako sebevědomí subjektu, třídy, sociální skupiny či společnosti. V souladu s těmito přístupy možno určit tyto znaky ideologie:

- jako důležitý prvek společenského vědomí představuje hodnotící aspekt vědomí na jeho teoretické úrovni;
- je odrazem společenského bytí, spjatého s řešením sociálních, ekonomických, třídních úkolů;
- jako sebevědomí subjektu – třídy – zobecňuje sociální třídní zájmy, cíle a postoj ke světu;
- směřuje k uchování či změně společenského bytí, což se projevuje v progresivním či konzervativním charakteru jejího obsahu;
- promítá se do konkrétních činů subjektu, do praktické tvůrčí činnosti;
- odráží se ve formě teoreticky zobecněných názorů politických, právních, etických, estetických, v různorodosti lidského vztahu ke skutečnosti;
- je základem hodnotového systému, vyjadřujícího vztah ke světu a formujícího způsob života;
- jediné marxisticko-leninská ideologie, zobecňující zájmy dělnické třídy, vycházející z poznání objektivních zákonitostí vývoje společnosti, spojuje v sobě znaky vědy a ideologie.

Ideologie je systém názorů zobecňujících zájmy a potřeby třídy, vyjadřující její sebevědomí, promítající se do různých forem společenského vědomí jako odraz společenského bytí. Je základem hodnotového systému, v němž je vyjádřen vztah subjektu ke společenské skutečnosti, k jejím změnám či stabilizaci.

Objasňováním zákonů společenského vývoje marxismus-leninismus plní poznávací funkci, vystupuje jako věda. Současně však zobecněním a vyjádřením zájmů, potřeb a cílů dělnické třídy plní funkci ideologickou.

Aktivní úloha kultury při formování duchovního života socialismu

Teoretické osvětlení vzájemného vztahu kultury a společenského vědomí, úlohy ideologie a tvůrčí činnosti v rozvoji socialistické kultury je spolehlivou základnou pro stanovení základních úkolů kulturní politiky. Bez kultury a cílevědomě uskutečňované kulturně výchovné a vzdělávací činnosti není možno uskutečnit ani náročné úkoly ekonomické a politické. Právem proto hovoříme o narůstající sociální úloze kultury v období výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Při objasňování její role v přeměnách vědomí a při rozpracování konkrétních úkolů kulturní politiky je nutno vycházet z teoretického objasnění základních vztahů a vazeb:

- Společenské vědomí je transformováno do předmětné podoby, tj. realizované formy kulturních hodnot vědomím individuálním.
- Jedině prostřednictvím předmětné formy duchovní kultury je možno působit na individuální vědomí a zabezpečit její osvojování prostřednictvím výchovy a vzdělávání.
- Společenské vědomí je možno formovat, ovlivňovat a rozvíjet aktivním působením na vědomí individuální, jehož úroveň poznání a uvědomění je

východiskem, které je nutno znát, aby se výchovné působení neminulo účinkem.

- Tvůrčí činnost individua je společensky determinována jednak působením společenského bytí na vědomí tvůrce, jeho postavením ve společnosti, jednak úrovní a účinností společenského vědomí, ideologií a společenskou psychologií.

Vymezení těchto vazeb a vztahů není záležitostí čistě teoretickou, ale má dalekosáhlý význam pro praktickou činnost. Stanovení bezprostředních úkolů při utváření duchovního života socialistické společnosti musí vycházet z odpovědného hodnocení dosaženého stupně rozvoje socialistické kulturní revoluce, který je ovlivněn ekonomickými a politickými přeměnami společnosti. Především je zřejmý posun v obsahovém vymezení demokratizace kultury. Na rozdíl od předcházejících období, kdy bylo zdůrazňováno šíření kulturních hodnot (sledování růstu posluchačů, diváků, čtenářů, nákladů knih a rozšiřování sítě kulturních zařízení), vystupuje nyní do popředí jejich osvojení přeměnou ve schopnosti a uplatnění v praktické činnosti, v jednání a postojích každého jednotlivce. Jde o kvalitativně nové otázky, projevující se v novém obsahu, metodách i formách působení kulturních hodnot. Vzrůstají nároky na kvalitu kulturně výchovné činnosti

Sám rozvoj vědeckotechnické revoluce v socialistických podmínkách vyžaduje rychlé tempo růstu vědomostí, odborné kvalifikace všech pracujících. Růst kulturnosti však nelze měřit pouze vysokou odbornou kvalifikací, vzděláním, ale i šíří a bohatostí lidského vztahu ke světu, nejen racionálního, ale i estetického, etického, pracovního a fyzického, stupněm uvědomělosti a tvůrčí aktivity.

Proces rozvoje socialistické kultury je provázen překonáváním protikladů projevujících se v hodnotové orientaci, tj. v ideologickém zaměření kultury. Velmi důležité je postihnout charakter těchto protikladů, jejichž základem je zápas starého, dožívajícího, s pokrokovým, nově vznikajícím, a volit odpovídající metody jejich řešení.

Ve společenském vědomí socialistické společnosti pokračuje zápas hodnot socialistické kultury s přežitky a hodnotami pronikajícími působením nepřátelské ideologie. Překonání těchto přežitků a protikladů je možné jen dalším zdokonalováním socialistického systému, odstraňováním podstatných rozdílů mezi duševní a tělesnou prací, mezi městem a venkovem.

Při utváření duchovního života společnosti naráží rozvoj nového obsahu kulturních hodnot a kulturně výchovné činnosti na zaostávání dosavadních forem, což oslabuje účinnost jejich působení na formování vědomí. Kritériem růstu uvědomělosti není pouze slovní uznání předností socialismu, ale proniknutí tohoto přesvědčení do praktické každodenní činnosti. Rozpor mezi slovy a činy, provázený v praxi neodpovědností, povrchností, lajdáctvím, úplatky, kariérismem, přehlížením celospolečenských potřeb a zájmů, prospěchářstvím, nekritičností, samolibostí a povýšenectvím, narušuje normy socialistického soužití, oživuje a probouzí maloměstšácké přežitky.

Povrchní osvojení socialistických hodnot se projevuje zřetelně při nenadálých potížích a překážkách. Nepochopení zákonitostí společenského vývoje vede k vytrhování jednotlivých faktů ze širších, podstatných vztahů a k oživení již překonaných názorů. Růst uvědomělosti, úroveň osvojení socialistické hodnotové orientace v životě pracujících se ověřují v praktickém životě, v zápase o nové i při překonávání složitostí, které přináší vývoj vnitřní i mezinárodní situace.

Poznání dosažené kulturní úrovně, vědomí jednotlivých sociálních, věkových i profesionálních skupin je předpokladem účinného rozpracování kulturně výchovných metod. Není-li mu věnována dostatečná pozornost, oslabuje se výchovné působení a společenské vědomí může být lehce manipulováno vytvářením falešných názorů a iluzí. Formování vztahu k socialismu musí být založeno na pochopení zákonitostí společenského vývoje a nikoli pouze na zdůrazňování utilitárně chápaných předností socialismu, spatřujícím v úrovni osobní spotřeby a bohatství jednotlivce smysl a cíl života.

Vztah jednotlivce ke společnosti je formován působením kolektivu (rodiny, školy, pracovního kolektivu), jehož prostřednictvím je zařazen do společenských vztahů. Názory a kulturní úroveň, výběr hodnot, postoje a jednání tohoto kolektivu mají proto pro formování individuálního vědomí velký význam. Hledání metod a forem zvyšujících účinnost vlivu společnosti na vědomí jednotlivce působením kolektivu je důležitým úkolem kulturně výchovné činnosti.

Pro formování vztahu jednotlivce ke společnosti je důležité výchovné působení rodiny, která od nejútlejšího věku usměrňuje a ovlivňuje přenos kulturních hodnot, návyků, vzorů, aktivit, a to ve vývojové fázi pro člověka rozhodující. Kulturní úroveň rodičů má velký vliv na formování vědomí dětí.

V rodinném prostředí se utvářejí představy o životě, vznikají zájmy a upřesňují se potřeby. Stoupající životní úroveň dává možnost všem rodinám uspokojovat záliby a zájmy dětí. Často se však rodiče zaměřují více na uspokojování materiálních potřeb a požadavků dětí a méně se starají o rozvoj kulturních zájmů a potřeb směřujících k rozvoji jejich talentu, schopností a vloh. Důsledkem často bývají neuvážené a neúměrné požadavky dětí, předstihující nejen možnosti rodiny, ale i společnosti. Odpovědným úkolem společnosti je vytvořit stejné možnosti pro rozvoj všech talentů působením mimorodinných institucí.

Rozhodující silou zabezpečující formování duchovního života socialistické společnosti je dělnická třída. Vyplývá to z jejího postavení v politickém i ekonomickém životě, v rozvoji společenské výroby. Na stupni vzdělanosti, růstu uvědomělosti, kvalifikace a kulturní vyspělosti dělnické třídy je závislý další vývoj socialistické společnosti. Revolučně přetvářecí činnost dělnické třídy zasahuje nejdůležitější oblast společenského života — formování nových společenských vztahů zabezpečujících rozvoj schopností každého jednotlivce.

* * *

Řízení procesu kulturního rozvoje v socialistické společnosti se neobejde bez vyjasnění základních zákonitostí vývoje společenského vědomí. Jednotlivé společenské vědy — estetika, etika, uměnovědy, pedagogika, psychologie — se z různých stránek dotýkají problematiky rozvoje člověka, lidského osvojování světa. Teorie kultury zkoumá vzájemné působení, vyváženost, důležitost jednotlivých stránek lidského vztahu ke světu, k rozvoji schopností člověka a utváření socialistického způsobu života. Tím se stává nezbytnou teoretickou základnou pro praktické řízení kulturní politiky.

- Duchovnyj mir razvitogo socialističeskogo obščestva*. Moskva, 1977.
Marx, K.: *Teorie o nadhodnotě*. Kapitál, IV, Praha, SNPL 1956.
Uledov, A. K.: *Struktura společenského vědomí*. Praha, Svoboda 1973.

Резюме

М. Бружек. «Культура и развитие общественного сознания»

В процессе социалистической культурной революции в последние годы появился ряд важных задач, на которых в своих трудах сосредоточили внимание марксистские теоретики в социалистических странах. Всестороннее и гармоничное развитие личности, формирование нового образа жизни, возрастающая социальная роль культуры в жизни общества — все это важные вопросы, выдвинутые практикой построения развитого социалистического общества.

В статье объясняются взаимоотношения между общественным сознанием и культурными ценностями. С точки зрения формирования духовной жизни социалистического общества пояснение и практическое решение этого вопроса имеет неоспоримое значение, хотя в теоретической работе этой проблематике до сих пор уделялось мало внимания. Отправным моментом является объяснение Марксом отношения между общественным бытием и сознанием, которое нередко сужалось лишь на взаимное воздействие общественных отношений и идеологической надстройки. Тем самым оставался в стороне факт отношения человека к природе, а его отражение в общественном сознании постепенно исчезало. Познавательные, оценочные и творческие аспекты общественного сознания детерминируют структуру общественного сознания и определяют место культурных ценностей в духовном мире социалистического общества.

Автор поясняет различие между общественным сознанием, духовным миром социалистического общества и в этой связи характеризует духовную культуру, выступающую в субъективной форме (сознание класса или общества) или в форме ценностей как реализованной формы общественного сознания.

В дальнейшем разделе поясняется отношение между обычным и теоретическим уровнем познавательного и оценочного сознания, анализируется их взаимоотношение, место и значение в формировании общественного сознания. В этой связи указывается место и значение идеологии в структуре общественного сознания.

В заключительном разделе статьи «Активная роль культуры в формировании духовного мира социализма» указывается на сложность отношений между культурными ценностями и общественным сознанием. Этот вопрос нельзя назвать чисто теоретическим. Он имеет, бесспорно, большое значение для практического руководства политикой в области культуры и для формирования духовного мира социалистического общества. В этой связи подчеркиваются новые задачи, выступающие на первый план в процессе социалистической культурной революции. При изучении вышеназванной проблематики нельзя оставлять в стороне воздействие коллектива — семьи, школы, рабочего коллектива, групп, в которых объединяются люди, имеющие одинаковые интересы — , который оказывает сильное влияние на формирование сознания каждого индивида.

На основе марксистской теории культуры автор статьи стремится внести свой вклад в объяснение важных вопросов развития общественного сознания в период построения развитого социалистического общества и наметить пути и возможности оказания влияния на это развитие путем воздействия культурных ценностей.

Summary

M. Brůžek: Culture and the Development of Social Consciousness

Over recent years a whole series of highly important tasks have begun to arise in the socialist cultural revolution and have been the subject of work by Marxist theoreticians in the socialist countries. The allround and harmonious development of the personality, the formulation of a new way of life, the growing role of culture in the life of society, are all major problems which have emerged in the practice of building a developed socialist society.

The article forms part of efforts to clarify the relationship between social consciousness and cultural values. From the point of view of shaping the spiritual life of socialist society, the explanation and practical solution of this problem is of unquestionable importance, even though little theoretical work has been devoted to it so far. The work is based on Marx's explanation of the relationship between social being and consciousness which has often been understood as an interaction of social relations and the ideological superstructure only. In this way human beings relations to nature were ignored and their reflection within social consciousness was passed by. The cognitive, evaluative and creative aspects of social consciousness determine the structure of social consciousness and delimit the place occupied by cultural values in the spiritual life of socialist society.

The author explains the difference between social consciousness, i. e. the spiritual life of socialist society and spiritual culture, describing both in its subjective form (class or social consciousness) or in the form of values, both being the practical manifestations of social consciousness.

The article goes on to explain the relationship between the usual and theoretical levels of consciousness in terms of cognition and evaluation, and to analyse their interrelation: their place and significance in the formation of social consciousness. In this connection, the place and significance of ideology in the structure of social consciousness is indicated.

The final section of the study *The Active Role of Culture in Creating the Spiritual Life of Socialism* refers to the complex relationship between cultural values and social consciousness, which is not merely a theoretical matter but has undoubted meaning as well for the practical implementation of cultural policies and the formation of the spiritual life of socialist society. In this connection, stress is laid on the new and important tasks emerging in the process of the socialist cultural revolution. In examining these problems, it is essential not to ignore the influence of the collective (family, school, workplace, clubs) which plays a significant role in forming the consciousness of each individual.

On the basis of the Marxist theory of culture, the article seeks to contribute to efforts at clarifying the major problems of the development of social consciousness in the period of constructing a developed socialist society and to point to ways of influencing this by means of cultural values.